

Bij de Egyptenaren een hooge ontwikkeling van wijsheid en van vaardigheid op allerlei gebied van kunst en bedrijf, maar het sociale leven, blijkens de kaste-indeling, en het zedelijk leven, blijkens Potifars vrouw, laag staande. Daarentegen bij de Bata-vieren ontstentenis van alle ontwikkeling in bedrijf, kunst of wetenschap, maar een ge-zelschappelijk en zedelijk leven, dat nog betrekkelijk gezond is.

Hieruit blijkt derhalve, dat de onder-scheiden standen en bestaandelen van de gemeene gratie volstrekt niet altoos samen op- en nedergaan. De gemeene gratie kan nog zeer krachtig werken in de verstande-lijke ontwikkeling van een volk, terwijl de ge-meene gratie zich op zedelijk gebied reeds bijna geheel uit datzelfde volk heeft terug-getrokken. Wat ons uit den kring van Socrates bericht wordt, hoe tot zelfs in dien kring der toenmalige wijzen allerlei onnatuur-lijke zonde was doorgedrongen, terwijl er nog een diepte van inzicht stand hield, die ons thans nog verwikkelen kan, toont genoegzaam, op wat gedeelte wijze de gemeene gratie werkt. De ééne lichtstraal trekt ze reeds terug, waar juist de andere lichtstraal vaak te sterker schittert. Het gewone spreek-woord: „Hoe groter geest, hoe groter beest,” drukt dezelfde waarheid met toe-passing op de enkele personen uit; maar juist datzelfde geldt ook voor de natien en volken. Ze kunnen hoog staan in verstan-delijke ontwikkeling, onderwijl ze zedelijk diep inzinken.

Bedenkt men nu dat Paulus, van wiens hand het bericht omtrent het overgeven der volkeren en de schildering van hun verval ons toekwam, Klein-Azië, Griekenland en Rome kende, en dus getuige was geweest, en van de goede staatsorde en ordelijke rechtsbedeeling die stand hield, én van de welvaart en de weelde waarin men zich destijds verheugen mocht, én van de hooge ontwikkeling van bedrijf en handel, van wetenschap en kunst, die de glorie van den keizerrijk uitmaakte, dan spreekt het toch wel vanzelf, dat hij, sprekende van de terugtrekking der gemeene gratie, niet kan bedoeld hebben, een zich terugtrekken van de gemeene gratie op elk gebied en in elk deel van haar werking. Integendeel, hij zag voor oogen, hoe de gemeene gratie op alle gebied zelfs krachtiger dan ooit door-werkte. En alsoo kan zijn bedoeling geen andere geweest zijn, dan om dit overgeven der volkeren, in verkeerd zin, uitsluitend te doen slaan op het zich onttrekken van de gemeene gratie aan de volkeren op godsdienstig en zedelijk gebied. Op dit-ten gaf God de volkeren over in een verkeerd zin, en op dat terrein alleen, onderwijl zijn gemeene gratie op allerlei ander gebied wellicht nooit zoo sterk als destijds had uitgeblonken.

De inhoud van Rom. 1 bevestigt dit. Immers waar Paulus de heillooze gevol-gen van dit overgeven der volkeren, d. i. van deze terugtrekking van de gemeene gratie, in bijzonderheden teekent, wijst hij ons uitsluitend op verschijnselen van zede-lijk bederf, op onnatuurlijke zonden, op hoe-terij, op geldgierigheid, op ongerechtigheid, op nijdigheid, op moord, op bedrog, op kwaadaardigheid, op oorblazerij, op achter-klap, op haat tegen God, op hoovaardij, op laatukenheid, op ongehoorzaamheid aan de ouders, op onverschuldigheid, op ver-bondsbreuk, op gemis van natuurlijke liefde, op onverschuldigheid, op onbarmhartigheid, op haat tegen de menschen, op lust hebben aan het kwaad. Althans dus verschijnselen die op het zedelijk gebied liggen, en niets inhouden, wat zou kunnen doen denken aan een onthouding van de gemeene gratie op allerlei ander terrein. De zonde der volken was hun afval van God en hun verval tot afgoderij, en voor die zonde der afgoderij heeft God hen met de zonde der onverschuldigheid gestraft.

Dit wordt echter niet zoo verstaan, alsof deze onderscheidene stukken der gemeene gratie los en zonder verband met elkander werkten. Er bestaat hier wel terdege ver-band. Verband tusschen de gemeene gratie op godsdienstig en zedelijk gebied; maar ook evenzo verband tusschen de gemeene gratie op zedelijk gebied en op de overige terreinen des levens. Al is het toch dat een volk door de orde van Staat en door de rechtsbedeeling, door bedrijf en handel, door kunst en wetenschap nog een tijdlang bloeien kan, ook nadat het zedelijk verval is ingetreden, toch heeft dat zedelijk verval tot onvermijdelijk gevolg, dat ten slotte ook het lichaam verzakt, de gezondheid wijkt, edeler zin op het gebied van weten-schap en kunst slapen gaat, de orde ver-broken wordt, het recht inhuigt, en ten leste de Staat zelf ondergaat en bezwijkt. — Dat is het dan ook, wat aan het toenmalig Griekenland en Rome is gezien. Het mach-tige Romeinse keizerrijk, dat in Paulus' dagen uitwendig nog in zoo hoogten bloei stond, maar innerlijk reeds verkankerd en zede-lijk verdorven was, zonk ten slotte op elk gebied in, en ging ten leste smadelijk onder.

Al is het dus dat Paulus voornamelijk de terugtrekking der gemeene gratie alleen op zedelijk gebied constateert, toch ligt in dit zedelijk verval tevens de profetie van een algeheel „overgeven” der toenmalig toon-geveerde volken. Als apostel des Heeren bespreekt hij alleen den verval van alle hooger menschelijk leven. Maar natuurlijk, waar eenmaal de aanwezigheid van verkan-kering in den verval van het leven dier volken niet langer te miskennen viel, was hierna tevens uitgesproken, dat ook de stam met zijn takken ten verdere was op-gescreven. En in dien zin nu trok God zich uit de volken als zoodanig terug.

## „Te allen tijde biddende in den Geest.”

Met alle biddende en smeeking, biddende te allen tijde in den Geest, en tot datzelfde wakende met alle gedurigheid en smeeking voor alle de heiligen. Ephes. 6: 18.

Aan de kerk te Thessalonika, en in haar aan alle kerk op aarde, gaf Paulus, voor nu ruim achttien eeuwen, deze apostolische ordonnantie: *Biddt zonder ophouden*, en hij liet er op vol-gen: *Dankt God in alles*. En om wel en scherp te doen uitkomen, dat hem dit geen phrase was, noch ook een wat sterk gekleurd vermaan, maar in strikten zin de *apostolische ordonnantie*, d. w. z. een regel des vromen en godzaligen levens, dien Christus door zijn apostel aan zijn kerken op aarde geven liet, schreef hij er uitdrukkelijk bij: *Want dit is de wil van God, in Christus Jezus, over u.*

Dat bidden en dat danken hoort natuurlijk bijeen. De diepte en ernst van uw dankzegging is vanzelf de maatstaf voor de diepte en den ernst van uw gebed. Zóover ge in uw dank-zegging kwaamt, zóover zijt ge ook in uw bid-den gevorderd, en wie in de offeranden van zijn dank nog een achterling bleef, is naar die zelfde mate ook nog achterling in zijn gebed.

Want het is wel zoo, dat er in harden nood veel geroep om hulp over lippen komt, die aan den toon des innigen danks nog gespeend bleven; maar zulk roepen om redding is op zichzelf geen bidden. Zoo tijlt de muschel en kint de dail ook, als de spierwerf gierend neer-strijkt. Dat is de noodkreet, die in doodsangst zelfs den roekeloozen Godloochenaar van „*God*” doet roepen. Een smeeken om en voor-den mensch, daar toch het roepen eerst dan bidden wordt, als het doet niet op den mensch, maar op God.

Het gebed zelf het voornaamste stuk der dankbaarheid.

Aldus nu is *Gebed* wil over u, die ten leven verwekt en tot de heerlijkheid van Gods kin-deren geroepen zijt.

Gelijk ge een leeuwewerk voor uw gevel zult uithangen, maar dan ook wilt dat die leeuwewerk elken morgen zingen zal, zoo heeft God in Christus' kerk zijn kinderen besteld, opdat ze al den dag voor Hem het lied der ziele, den toon van aanbidding en dankzegging zouden doen opklanken.

Dat wil God van zijn schepping.

En nu die schepping, in zonde verzonken, dien toon verlaten deed, nu heeft het God be-dield, zijn uitverkorenen op die zondige aarde levend te maken.

En daarom moeten die ten leven verwekte uitverkorenen dan nu ook dat leed der ziele al den dag hun God opdragen.

*Biddt zonder ophouden.*

*Dankt God in alles.*

*Want dat is de wilte Gods over u, in Christus Jezus.*

Doch nu komt de moeilijke vraag, hoe deze apostolische ordonnantie door de zielen, die verlossing kennen, zij te volbrengen.

Moet daartoe aangeklopt aan de poort van het klooster, of de bekluizing gezocht, of de herenit in zijn afzondering ten voorbeeld geko-zen? Van de wereld gescheiden, om aan niets dan aan God te denken, en waar de afdoeling der moeibeden gedachte dit stoort, een smoor met kralen of met knoppen te hulp te nemen, om de gedachte die afwieft terug te leiden naar heer Hoogste Goed?

Als het kon, waarom niet? Wat offer zou te groot, wat onwettig middel verachtelijk zijn, indien het tot het doel strekte?

Ook is het grijpen naar die werktuiglijke steun-sels gansch menschelijk, en daarom onder Heiden-en en Mohammedanen evengevoel als bij de Christe-nen in de Middeleeuwen gezien. En stellig mist wie niets doet, om altoos te bidden en te allen tijde te danken, elken zweem van recht, om wie werktuiglijk, ja, het gebed zoekt, maar het dan toch zoekt, te kiezen tot het voorwerp van zijn spot.

Wat al deze werktuiglijke middelen veroor-deelt, is alleen maar dat ze het doel niet treffen. Dedden ze dat, ze zouden toe te juichen zijn. Maar ze doen het niet.

Eer doen ze de ziel neigen, om al het gebed geheel te veruitwendigen, en om al tot een werktuiglijk iets te maken. Het heet dan nog bidden, maar het wordt naprevelen. En zij die, door ongemeene wilskracht, het „langat vol-hielden, onwonden ten slotte ganschelijk aan elk vrij uit de ziel opklommend gebed.

Zelfs het vernemen van het gebed op gozette tijden des daags strekt wel om de ge-bedsantie door het huiselijk leven heen te we-ven, en in daarom, mits niet overdreven, prijelijk.

Maar tot het volbrengen van de ordonnantie Gods, die zijn apostel ons vertolkt, leidt ook dit niet.

Er zijn slaven der gewoonte, die twaalf- en soms meermalen daags hun ingesteld „gebed” doen, vaak zonder ook maar ten maal des daags waarlijk te bidden.

De apostel zelf wijst ons dan ook een ander weg, als hij aan de kerk van Ephesus schrijft: *te allen tijde biddende in den Geest.*

Niet, let hier wel op, biddende in den Geest, maar: biddende in den Heiligen Geest.

Die weg leidt u, niet naar buiten, maar naar binnen; en doet u den drempel over-schrijven van dien tempel, dien uw God zich in uw hart formeerde, en waarin God de Heilige Geest, niet maar nu en dan inkeert, maar *woont*; want ook dan als gij de deur van dien tempel toelst en dichtgrendelt door uw zonde, zoo doende dien in u wonenden Geest bedroeft, en u laat ontsleken door het rad nwer geboorte.

Wenu, bidden in den Geest is voor u uitge-slotten, zoo dikwijls die deur van dien tempel in u dicht is, maar ook het komt vanzelf als die deur openstaat, en niets de zalige gemeen-schap tusschen uw geest en dien in u wonden-Geest van God breekt.

Velen zoeken den weg des gebeds rechtstreeks naar buiten; en nu, het gaat ook naar boven, maar door uw eigen hart. Anders gaat ge den Geest, die in u woont, *voorbij* voorbij dien Geest, die in den tempel van uw hart ook dan nog voor u had, als gij Hem oploopt, en op uw eigen onheilgeest geest adreest. Dat was zijn „bidden voor u met onuitsprekelijke ver-zuchtingen.”

Eerst, alsoo naar binnen ingekeerd; ge moet bij uw hart wezen; ge moet van dien tempel van uw hart de deur ontsluiten; van den Heiligen Geest die daarin woont moet de koele-rende aandoening voor u zelf uitgaan; en dan is de ziel vanzelf op zuiveren, heiligen toon gestemd; gestemd tot gebed en tot dank-zeg-ging.

Bedoeld is dus niet een aldoor stamelen van biddende en dankende klanken. Dat ware voor niemand vol te houden, en zou het leven doodten.

Zelfs is niet bedoeld, dat uw gedachten van oogenblik tot oogenblik zich op den Heere uw God in zijn Wezen zullen saamtrekken.

Immers ons menscheijk denken is alsoo door God zelf besteld, dat we ernstig en diep slechts aan één ding tegelijk kunnen denken. Zulk een gestadig saamtrekken van uw gedach-ten op uw God in het mysterie van zijn Wezen, zou u derhalve ongeschikt en onbekwaam ma-ken om uw God te dienen in uw Goddelijk beroep. Dat moogt ge zelfs niet doen. Dat ware den dienst van uwen God in uw huis, in uw beroep en in uw omgeving verzaaken. Een eigen-willige vroomheid die op Godsdienstloosheid uitliep.

Ook dat saamtrekken van uw gedachten op uw God in zijn Wezen, is wel plichtmatig. In uw opzettelijke gebedsoefening, als ge met gevouwen handen, en het oog gesloten, voor uw God op de knieën ligt, is dat „neigen en saamvoegen” van uw hart juist uw bedoelen. Alles vergeten, om alleen met uw God te zijn, en straks weer van Hem tot uw taak en roeping weerkereen.

Ook is er wat Luther het „schietsgebed” noemde, het opens, plotseling, middenin uw strijd en moeite, voor één oogenblik, van alles af heef de ziel op God richten.

En zelfs kent elk kind van God het streven, om ook buiten het eigenlijk gebed, op den weg, onder het gesprek, en tusschen den arbeid in, een oogenblik de gedachten zijner ziel tot God op te heffen. Het eenvoudige denken aan God, zooals de vader die zijn kind verloor nog gedurig aan dat kind, dat God van hem weg-nam, denkt.

Maar toch, dit alles saamgenomen, valt van de uren, die elken dag van dat ge ontwaakt tot dat ge weer insluimert, verlopen, ook slechts, o, zoo klein gedeelte, en nooit kan dat voor u zijn of worden, een te allen tijde bidden, en bidden zonder ophouden.

De oplossing van dit schijnbaar raadselachtige ligt dan ook elders.

Op uw God in zijn Wezen uw zielgedachten saamtrekken, kunt ge slechts bij tusschenpozen, maar uw God in zijn Wezen biddend en dank-end ontmoeten, kunt en moet ge altijd.

En hier nu juist schuilt het mysterie der vroomheid, of ge uw God alleen in zijn Wezen zoekt, of ook in zijn Werk aanbiddend wilt; want zijn Wezen is verborgen en afgescheiden, maar zijn Werk is om u, en in u, en nabij u, en verlaat u geen oogenblik.

Zijn werk is in uw werk. In het werk uwer gedachten, in het werk uwer lippen, in het werk uwer handen, in de worstelingen uwer ziele, in de spanningen van uw hart.

Voelt ge nu door uw omgeving, door de zorg voor uw lichaam, door uw beroepsbezigheid u nog van uw God afgetrokken, dan beduidt dit, dat ge in dat alles het werk uwer Gods niet ontdekt hebt. Dan maakt uw arbeid en uw zorg, uw vermaak en uw verdriet nog schei-ding tusschen u en den Eeuwige, omdat ge dit alles nog van Hem afzonderd, buiten Hem sluit en zonder Hem doorloopt.

Maar geraakt ge allengs er toe, om, door dat alles heen, en in dat alles de werkende, de lei-dende, de voorziende hand van uw God te zien, zooals Hij op elk gegeven oogenblik, tot in het kleinste dat ge verricht, met u bezig is, en geen oogenblik van u afstaat, dan waakt, eerst zwak, straks sterker, ook in u de geest des we-dertoonens op, om evenzo in al uw arbeid en bij heel uw levenstaak, van oogenblik tot oogenblik bezig te zijn als in de tegenwoordig-heid uwer Gods.

En dan wordt, niet in schijn, maar metterdaad, elk uur van den dag, dat ge aldus in uw Goddelijk beroep doende waart, een voortdurend danken en één gedurig gebed.

Eén dankzeggen voor de op het oogenblik zelf van God u verleende kracht, en één bidden om voor elk volgend oogenblik weer door zijn hulpe gedragen te worden.

Het Immanuel, „God met ons,” voor u tot waarheid geworden in uw leven.

## Register op E VOTO.

Er is een naam-, zaak- en tekstregister op de vier Deelen van *E Voto* in gereed-heid gebracht, dat voor de premie-entecke-naren op dit werk verkrijgbaar wordt ge-steld tegen den prijs van vijf en zeventig cents. Voor de overige koopers van *E Voto* tegen den prijs van een gulden vijf en twintig cents.

Premie-enteekenaars op *E Voto*, die dit Register in hun bezit wenschen te hebben, worden hierna uitgenoodigd bij de abonne-mentsgelden voor de *Herant* in Januari vijf en zeventig cents extra te voegen.

Zij, voor wie dit op opeens te veel mocht zijn, kunnen volstaan met in Januari 1897, in April 1897 en in Juli 1897 telkens bij het abonnementsgeld vijf en twintig cents op te zenden.

Aan alle premie-enteekenaars, tevens abonneuten, die hieraan voldoen, zal be-doeld Register, zoodra het van de pers komt, en de vijf en zeventig cents afbe-taald zijn, franco aan huis worden toege-zonden.

Amsterdam, 31 December 1896.

## De Zending en het Onderwijs.

Bijna vaste gewoonte is het, dat aan de Zendingstatiens een school is verbonden, Velerlei dringt hiertoe.

Vooreerst toch kunnen de kinderen der toegebrachte inlanders niet volstaan met het onderwijs op een Mahomedaansche dessah-school.

Ten andere moeten de kinderen dezer gezinnen zoo in het lezen geoefend, dat ze in staat zijn de Schrift in hun eigen lands-taal te lezen.

En eindelijk is schoolmijnsel op het jonge geslacht vaak het eenig middel gebleken om ingang te verkrijgen, waar de ouden van dagen verhard bleven.

School en Zending moet uit dien hoofde

steeds samengaan. Zonder gebruikmaking van het onderwijs is geen krachtig Zending denkbaar.

Ook wij wenschen daarom, dat de Zen-dingsdienst onder ons, zelfs meer nog dan dusver, zich op het scheppen van goed-koope, bruikbare, welingerichte scholen voor de inlandsche bevolking toelegge.

Edoch, op eenigszins andere wijze dan dusver.

Tot dusver namelijk stufte men hierbij op tweeërlei klip.

De ééne was, dat de predikant vaak zelf als schoolonderwijzer optrad; en de andere dat de directie van dat onderwijs niet in handen van deskundigen was.

Het laatste is duidelijk.

De Zending onzer kerken onderhield allerlei scholen op Java en Soemba, en had zelfs een Opleidingschool te Poerworedjo.

Naar eisch behoorden alzoo de zorg en directie hierover niet om te gaan buiten de leiding en het toezicht van enkele man-nen, die op paedagogisch gebied én de beginselen en de toepassing der beginselen hadden doorgedacht, en bovendien zelf praktisch in paedagogischen dienst ervaren waren.

En toch dat was niet het geval.

Noch Ds. Donner noch Ds. Lion Cachet waren theoretisch of praktisch onderwijsman-nen, en de Deputaten die hun ter zijde ston-den, waren dit al evenmin.

Feitelijk werden onze scholen dan ook geheel aan zich zelve overgelaten, en hier te lande wist men zoogoed als niets noch van inrichting noch van leerplan der scholen, en ging het in Indië zooals het ging.

Hier van nu mag men niemand een verwijt maken.

Immers het schoolwezen in den dienst der Zending mist nog elk zelfstandig karak-ter. Er was bescheiden hulpdienst; niets meer.

Zelfs kon dit niet anders, want het is altoos de loop der zaken, dat zulke takken van dienst ongemerkt en spontaan uitsprun-gen, en eerst later onder regel van cultuur kunnen gebracht worden.

Maar allengs behoort dit toch anders te worden, en daarom was het een stap in de goede richting, dat de Synode te Mid-delburg den schooldienst reeds nu in handen van een drietal Deputaten gaf, die den ver-langen paedagogischen waarborg boden.

Natuurlijk kunnen deze Deputaten voors-hands weinig anders doen dan informeerden, en zich door inlichtingen uit Indië op de hoogte stellen van wat er aan schooldienst aanwezig is, en op wat wijze deze school-dienst, zoo op Java als op Soemba, werkt.

Toch haangt reeds hierbij zooveel meer dan menigen waant, af van de vragen die gesteld worden.

Aan die vragen herkent men dadelijk den man van het vak, en reeds het feit dat mannen van het vak er zich mee inlaten werkt in Indië heilzaam.

Het dwingt tot nadenken, prikkelt tot ijver, en snijdt de onbekooktheid af.

Doch ook op een tweede klip dient ge-wezen.

Missionaire predikanten moesten eigenlijk nooit zelf school houden.

Zij zijn er de mannen niet voor, en hun tijd is er te goed voor.

Een missionair predikant, die zelf school houdt, en dat goed wil doen, raakt er twee-derden van zijn tijd mee kwijt. Komt daar-nog een eigen huishouding bij, dan blijft er voor den eigenlijken arbeid onder de in-landers, zoo men ook nog den tijd voor predikdienst en catechiseren er afrekent, zoogoed als niets over.

Zoo wordt de Booschapper een man die op school en thuis zit. Hij leeft niet onder de lieden. Hij verstaat hun taal niet recht. Hij leeft niet in hun maatschappelijk leven, in hun geestelijk denken, in hun zielstoestand. Hij blijft buiten invloed. Een volk blijft in hem den vreemden indria-ger zien.

Reeds daarom is dit af te keuren, en zal het goed zijn, indien hoe eer hoe beter al onze missionaire predikanten van het zelf-geven van schoolonderwijs ontheven wor-den.

Iets waar dan ten andere bijkomt, dat predikanten in den regel voor het geven van lager onderwijs, vooral van *zulk* lager onderwijs, geheel ongeschikt zijn.

Ze zijn er niet voor gevormd. Ze ont-vingen er geen leiding voor. Ze zijn er niet praktisch voor geoefend.

Een eenvoudig hulponderwijzer kan een kind veel beter en veel sneller leeren lezen dan een doctor in de heilige godgeleerd-heid.

Schoonmaker bij uw leest.

Ook is dit een wegverwen van geld.

Onder leiding van één deugdelijk Euro-peesch onderwijzer kan men met drie inland-sche onderwijzers een school van 150 kin-deren op Java voor ongelooflijk weinig geld loopen laten. Wie narekent wat zelf het gouvernement in Indië voor deze soort scholen betaalt, begrijpt de dwaasheid niet van een Zending die voor zulke scholen drie-en viermaal meer geld besteedt.

Dit nu mag niet.

Rekent men voorts daarbij, dat het gouver-nement voor zulke scholen, mits met onder-wijzers aan het hoofd, subsidie verleent naar vasten maatstaf, dan spreekt het toch als een boek, dat onze Zending ook dezen schooldienst zelfstandig zal moeten organiseren, altoos in verband met het Zendingstation, maar onder paedagogische leiding, en afgescheiden van den Dienst des Woords.

Een goed en degelijk missionair predi-kant moet den geheelen lieven dag onder het volk zijn, de menschen opzoekende, met iedereen sprekende, in alle toestanden in-dringende, en in de dorpen rondom het Evangelie brengende.

Maar verlos hem dan ook van de school-banden, en red en verhef tegelijk uw scholen, die door innerlijke voortreffelijk-heid zich moeten aanbevelen.

En dat zullen ze, mits ze uit haar twee slachtigen toestand overgebracht worden in een zelfstandige positie, en werken kunnen met geschikt personeel.

Een centraal Zendingstation, met een opleidingschool in de hoofdplaats, en kleine dorpsscholen onder goede leiding en behoorlijk toezicht in de dessahs, zou kracht in breedten omtrek oefenen.

En eerst als zoo de Dienst des Woords, de Medische dienst, en de Schooldienst hand in hand gaan, kan er van een wezen-lijk kerstenen van een geheele streek sprake komen.

## Het uitgevallen stuk.

Gelijk men zich herinnert was uit de *Cor-respondentie* over het ontslag van den heer Lohman een stuk van betekenissen uitgevallen.

Het was een schrijven van Curatoren aan Directeuren, waarvan men gemeend had, dat publicatie zonder toestemming van Cu-ratoren niet aanging, onderwijl men verzuimd had dat verlot bij Curatoren aan te vragen.

Thans hebben Curatoren gemeend de uit-gegeven *Correspondentie* door de publicatie van dit stuk te moeten aanvullen; en is men over en weer in staat te beoordeelen, of we gelijk hadden of niet, dat de wegla-ting van dit stuk de collectie geheel onvol-ledig maakte.

Immers, gelijk uit den inhoud blijkt, heb-ben Curatoren juist in dit stuk hun standpunt principieel uiteengezet, en rekenschap ge-geven van de door hen ingenomen positie.

Uit de overige stukken kende men wel het standpunt van den heer Lohman, maar niet dat van de Vrije Universiteit, overmits Directeuren zich ganschelijk niet uitspraken, en Curatoren het eerst deden in dit stuk.

Het is om deze ernstige betekenissen, dat we het stuk zelf hiernaede aan onze lezers voorleggen.

Het was van dezen inhoud:

Velg, 28 September 1896.

AAN HEEREN DIRECTEUREN VAN DE VERENIGING VOOR HOOGER ONDERWIJS OP GEREFORMEERDEN GRONDSLAG.

Hooggeachte Heeren!

Daar ons antwoord op uwe missive dd. 19 dezer eenigszins uitvoerig dient te zijn, komt dit iets later in; wilt ons dit ten goede houden.

Ook Curatoren hebben van het schrijven van Professor de Savornin Lohman van 12 September met diep leedwezen kennis genomen. En dit niet alleen, gelijk gij het uitdrukt, omdat in die schrijven „naast het principieele verschil thans ook grieven van formeelen aard op den voor-grond treden; maar veel meer nog, omdat dit schrijven de laatste hoop doet verdwijnen, die bij u, evenals bij ons en bij alle vrienden der Universiteit, hoe zwak dan ook, toch leven bleef; dat namelijk deze Hoogleraar ten slotte nog van zijne dwaling zoude terugkomen. Iets van zulk een toemadering scheen nog door te sche-meren in een vroeger schrijven van zijne hand; maar uit dit laatste schrijven blijkt ten duide-lijkste, dat deze opvatting, voor zoover zij bij u of ons mocht bestaan hebben, onjuist was.

Voor dit feit nu staande, vervult het ook ons met diep leedwezen, dat het oog van desen Hoog-leeraar voor de hoogere waarde van de Calvi-nistische levens- en wereldbeschouwing boven andere niet open gaat; dat diensentgevoel onze Universiteit een man door God met schoone talenten begaafd, uit den kring zijner Hoogleer-aars zal moeten missen; en dat, tot overmaat van ramp, deze scheiding dreigt te geschieden onder den indruk van een correspondentie, die zijnerzijds, ook in publick gemaakte stukken, reeds tot zoo scherpe en harde woorden aan-leiding gaf; nu zelfs, zij het ook de onderdrukte, vermelding inhoudt van een mogelijk dagen van uw Collegie voor den burgerlijken rechter; aan geheel onze Vereeniging ten laste leide mensche-lijk gezag ten koste van het gezag van Gods Woord te willen oprichten; in zoo weinige jaren geheel van haar standpunt te zijn afgedwaald; en eindelijk aan Curatoren niets minder naar het hoofd werpt dan de beschuldiging van „rechts-verkrachting”, geweldpleging”, krenkende en in hooge mate beleedigende bejegening”. Wel wordt, in tegenstelling met het Collegie van Curatoren, uw Collegie door den Hoogleraar zeer in het ooglopend geprezen, om uw „onpartijdigheid en hoffelijke bejegening”, maar toch wordt ook u niets minder verweten, dan dat gij de quaestie, waarover het geding loopt, niet eens begrijpt. Een en ander kan inderdaad niet genoeg betreurd worden. Nochtans zijn wij het geheel met u eens, dat deze weinig broederlijke bejegening ons niet mag weerhouden, om tot het laatste toe elk middel aan te wenden, om, nu het tot schei-ding komen moet, alle bijkomstige onaangenaam-heden, zooveel het ons mogelijk is, uit der weg te ruimen. Wanneer onder belijders des Heeren zich een zoo scherp geteekend verschil van ge-voelen openbaart, is het volkomen begrijpelijk, dat een aangevangen samenwerking ten slotte moet verbroken worden; maar bij die verbreking ware het dan zoo gewenscht, dat bij niet ver-hooring van ons gebed, om het indacht beider-zijds nog te doen ineenvloeien, het uiteengaan in broederlijke gezindheid plaats had, zoodat men, zonder bitterheid, toonde, dat Christenbroeders, ook als zij scheiden moeten, anders scheiden dan de lieden der wereld. Nu vergeten Cu-ratoren hierbij wel niet, dat de gevolgen van zulke scheiding voor wie hengeaag, pijnlijker zijn dan voor wie blijven; maar het staat noch in hunne macht noch in de uwe om dit af te wenden; zij kunnen dus niet anders doen, dan met u over dit pijnlijke voor den broeder leed dragen.

Wat nu betreft de verwijzing in uw schrijven, evenals in dat van Professor de Savornin Loh-man, naar hetgeen op de Jaarvergadering te Leeuwarden door Professor Ravinck e. a. over de noodzakelijke gevolgen der aldus aangenomen motie gezegd is, zoo hebben Curatoren zich tot dien Hoogleraar zelf gegend, om te mogen vernemen, hoe hij zich te Leeuwarden had uit-gesproken. Bereidwillig is door hem dit verzoek voldaan bij een schrijven van 22 September j. j. van dezen inhoud:

„Gaarne vermeld ik u, zoover ik mij her-sinner, wat door mij te Leeuwarden werd gezegd.

„Ik zeide daar, dat het noch de bedoeling van de Commissie van Enquête noch die van de motie was, om Professor Lohman te verwijderen.

„Daarbij had ik niet het oog op de for-meele quaestie, dat alleen HH. Directeuren

»op adv  
»showel  
»Maar  
»ment,  
»schreef  
»De  
»in ver  
»zij bed  
»dree v  
»ommo  
»En  
»beween  
»om Pr  
»om her  
»ten en  
»zeide il  
»gewens  
»Indie  
»— zoo  
»is er v  
»verand  
»nooiti  
»antwo  
»in zijn  
»schrijf  
»openlij  
In geheel  
Heemskerk  
er gaarne aan  
en gebleven  
andere bedo  
Savornin Loh  
tot het inzicht  
te brengen,  
mocht behou  
niets ons har  
de Savornin  
in de Leeuwa  
om vervolg  
Wat het tw  
van Curatore  
recht en stri  
Series Lectio  
trent zal onz  
te wenschen  
Professor d  
September d  
schriften ver  
dagbladpers  
ven aan de V  
geworden; da  
zoolang de n  
swijgend aan  
verleide te on  
meest public  
tot hengeaag  
het publick  
Zóover ging  
blijven niet g  
eengeloofte  
cipieel in het  
tuging heeft  
nogmaals uit  
missie van E  
En ten overv  
vergadering  
ten derden m  
langer te kun  
de voorsteeld  
Wenu, op  
uitsgesproken  
kelijk, aanva  
Lohman noem  
hem principie  
voorgestelde  
Professor de  
zijn woord, m  
van deze feite  
dan dat Prof  
geval na de  
ging meer zo  
wil, geen col  
zou, wat hij  
maand later  
vol ontslag.  
konden dan  
de Savornin  
waarvan te v  
Savornin Loh  
zou: De Ser  
publick aan t  
kunnen hoort  
misleiding van  
den *Serie* ge  
waren aangek  
lige verklaring  
vaststond, dat  
besluit niet di  
Zij mochten d  
zij hebben da  
niet de verki  
Lohman, reeds  
gegeven: „om  
ik niets te be  
Dit nu is e  
krachting”, e  
rechtmatige  
bejegening”.  
dat het wens  
besluit ontre  
hadden beho  
gekomen: Elk  
dat men, na  
aankondiging  
dat hij in elk  
ongelooflijke  
Jaarvergader  
nu de Jaarve  
ongelijk steld  
terstond na d  
zien. Curato  
anders voors  
in Juli zou z  
sor de Savon  
antwoord op  
had, dat hij  
uitselde, ten  
schil een be  
mocht gemed  
enquête. Nu  
alsting geval  
eigen verklar  
Dit nu, zoo o  
van elken ma  
ting, gelijk d  
uwe, uit de l  
gevoelid, ju

aar twee  
worden in  
in kunnen

met een  
laats, en  
leiding en  
zoo kracht

Woords,  
hoofdiest  
en wezen-  
tek sprake

ik.

ait de Cor-  
den heer  
itgevallen.  
atoren aan  
end had,  
van Cura-  
verzuimd  
te vragen.  
end de uit-  
publicatie  
en; en is  
oordenen,  
de wegla-  
teel onvol-

blijkt, heb-  
standpunt  
schap ge-  
enen positie.  
e men wel  
man, maar  
t, overmits  
uitspraken,  
n dit stuk  
ekenis, dat  
onze lezers

ber 1896.

sive dd. 19

zijn, komt  
de houden.  
chrijven van  
September  
n. En dit  
mdat in di  
rachel thans  
p den voor-  
g, omdat dit  
dwinen, die  
nieden der  
leven bleef,  
n slotte nog  
a. Iets van  
oor te sche-  
zijne hand;  
ten duide-  
over zij bij  
n juist was.  
het ook ons  
dezen Hoog-  
en de Calvi-  
wing boven  
gevolge onze  
met schone  
er Hoogleer-  
ter overmaat  
e geschieden  
ndentie, die  
kte stukken,  
oorden aan-  
onderdrukte,  
ijk dagen van  
rechter; aan  
gt mensche-  
van Gods  
veinige jaren  
afgedwaald;  
minder naar  
van rechts-  
kende en in  
t. Wel wordt,  
n Curatoren,  
t zeer in het  
partijdigheid  
d wordt ook  
j de quacisie,  
ens begripte,  
oeg betreurd  
geheel met u  
e bejegening  
het laatste toe  
het tot schei-  
naangenaam-  
uit der weg  
s des Heeren  
chil van ge-  
begrijpelijk,  
ag ten slotte  
ij verbreking  
niet veracht  
beider-  
uitgang in  
zoodat men,  
stenbroeders,  
lers scheiden  
rgeten Cura-  
gen van zulke  
ker zijn dan  
ook in hunne  
t te wenden;  
n met u over  
dragen.

uw schrijven,  
vornin Loh-  
gadering te  
ek e.s. over  
aangenomen  
oren zich tot  
n te mogen  
den had titt-  
n dit verzoek  
september j.l.

er ik mij her-  
warden werd

de beoelien-  
de noch die  
ur Lohman

g op de for-  
Directeuren

»op advies van Curatoren kunnen ontstaan,—  
»hoevel ook dit juist is.  
»Maar ik dacht aan art. 11 van het Regle-  
»ment, waarbij de taak der Commissie om-  
»schreven werd.  
»De C. v. E. was van den beginne aan  
»in verzoeken geest werkzaam geweest.  
»Zij bedoelde oplossing in der minne. Maar  
»deze werd haar door Professor Lohman  
»onmogelijk gemaakt.  
»En zelfs nu nog, met deze motie, zoo  
»beweerd ik, bedoelt de Commissie niet,  
»om Professor Lohman te verwijderen, maar  
»om hem, zoo mogelijk, tot andere gedach-  
»ten en tot terugkeer te brengen. En dat,  
»zeide ik, ware nog de schoonste en meest  
»gewenschte oplossing.

»Indien deze echter verkregen zal worden,  
»— zoo voeg ik er thans aan toe, — dan  
»is er van de zijde van Professor Lohman  
»verandering van standpunt en opvatting  
»noodig. Professor Lohman heeft in zijn  
»antwoord op den aanval op Seinpost, en  
»in zijn te Leeuwarden ingezonden beza-  
»schrift tegen de motie, dit zelf duidelijk en  
»openlijk verklaard."

In geheel gelijken geest sprak ook de Curator  
Heemkerk zich uit. En als collega's voegen wij  
er gaarne aan toe, dat ook onze opinie zoo was  
en gebleven is. Geen onzer heeft ooit eene  
andere bedoeling gehad, dan om Professor de  
Savornin Lohman van dwaling te overtuigen en  
tot het inzicht en de verwerping van die dwaling  
te brengen, opdat hij voor onze Universiteit  
mocht behouden blijven. Nog zou, zelfs nu,  
niets ons hartelijker verheugen, dan dat Professor  
de Savornin Lohman, de waarheid uitgedrukt  
in de Leeuwarder-motie inziende, zijne aanvraag  
om eervol ontslag introk.

Wat het tweede punt aangaat, n. l. het besluit  
van Curatoren, om voor de colleges over staats-  
recht en strafrecht later mededeeling op den  
Series Lectureum aan te kondigen, ook hierom-  
trent zal onze inlichting niets aan duidelijkheid  
te wenschen overlaten.

Professor de Savornin Lohman had reeds in  
September des vorigen jaars in publieke  
geschriften verklaard, eene verklaring door de  
dagblads pers alweer overgenomen, dat het bij-  
ven van de Vrije Universiteit hem onmogelijk was  
geworden; dat »hem niet anders overbleef," dan,  
zoolang de nieuwe richting uitdrukkend of stil-  
zwijgend aanvaard werd, »zich aan de Vrije Uni-  
versiteit te onttrekken, en dat hij zijn antwoord  
moest publiceren, omdat »de redenen die hem  
tot heengaan noopten, aan de kennisgeving van  
het publiek niet mochten worden onthouden." Zo-  
over ging hij zelfs, dat hij uitsprak »dat aan-  
blijven niet geraden zou zijn," »ok al greep het  
engelsche plaats, dat de Vereniging hem prin-  
cipieel in het gelijk stelde. Geheel dezelfde over-  
tuiging heeft Professor de Savornin Lohman  
nogmaals uitgesproken in zijn brief aan de Com-  
missie van Enquête van 4 Februari des jaars.  
En ten overvloede heeft hij in zijn aan de Jaar-  
vergadering te Leeuwarden ingezonden protest  
ten derden male verklaard, »de Vereniging niet  
langer te kunnen dienen," althans niet bijaldien  
de voorgestelde motie mocht worden aangenomen.

Weinig, op 2 Juli heeft de Vereniging zich  
uitgesproken en, niet stillerzeggend maar uitdruk-  
kelijk, aanvaard, wat Professor de Savornin  
Lohman noemde »de nieuwe richting." Zij heeft  
hem principieel in het ongelijk gesteld door de  
voorgestelde motie aan te nemen. Wetende, dat  
Professor de Savornin Lohman is een man van  
zijn woord, mochten Curatoren mitsdien op grond  
van deze feiten tot geen andere slotsom komen,  
dan dat Professor de Savornin Lohman in geen  
geval na de aanneming der motie de Vereeni-  
ging meer zou kunnen dienen; wat hier zeggen  
wil, geen colleges meer zou geven; maar door  
zou, wat hij dan nu ook, twee en eene halve  
maand later deed, zijn verzoek indienen om eer-  
vol ontslag. Hoe, zoo oordeelden Curatoren,  
konden dan op den Series Colleges van Professor  
de Savornin Lohman worden aangekondigd  
waarvan te voren vast stond, dat Professor de  
Savornin Lohman die in geen geval geven  
zou: De Series strekt, om aan het studeerende  
publiek aan te kondigen, welke colleges zij zullen  
kunnen hooren. Ware het dan niet bewuste  
misleiding van het publiek en vervalsching van  
den Series geweest, indien op dien Series colleges  
waren aangekondigd, waarvan naar de eigen stel-  
lige verklaring van Professor de Savornin Lohman  
vaststond, dat die na het te Leeuwarden gevallen  
besluit niet door hem zouden gegeven worden? Zij  
mochten dit niet doen, en deden het ook niet;  
zij hebben daarbij gehandeld in overeenstemming  
met de verklaring van Professor de Savornin  
Lohman, reeds op 31 Mei '96 voor de Series  
gegeven: »omtrent den Series voor 1896/97 heb  
ik niets te berichten."

Dit nu is er aan de beweerde »rechtsver-  
krachting," »geweldpleging" en »krenkende, on-  
rechtmatige en in hooge mate beledigende  
bejegening." Intusschen erkennen Curatoren,  
dat het wenschelijk ware geweest, dat zij hun  
besluit omtrent den Series niet ter eldier uwe  
hadden behoeven te nemen. Doch hoe is dit  
gekomen? Elk onbevooroordeeld zal toestemmen,  
dat men, na de onduidelijkzinnige en pertinente  
aankondiging van Professor de Savornin Lohman,  
dat hij in elk geval heenging, »ook al greep het  
ongelooflijke en onaanneemelijke plaats" dat de  
Jaarvergadering hem principieel gelijk gaf, thans  
na de Jaarvergadering hem principieel in het  
ongelijk stelde, zijne aanvraag om eervol ontslag,  
terstond na de Jaarvergadering had te gemeet te  
zien. Curatoren konden het zich dan ook niet  
anders voorstellen, dan dat die aanvraag reeds  
in Juli zou zijn ingekomen; te meer, daar Professor  
de Savornin Lohman in zijn gepubliceerd  
antwoord op blz. 70 vv. in den breedte verklaard  
had, dat hij zijne aanvraag om ontslag alleen  
uitstelde, ten einde er over het principieele ge-  
schil een besluit mocht vallen, en alle schijn  
mocht gemenen, als ontrok hij zich aan de  
enquète. Nu die enquète afgeloopen en de be-  
slissing gevallen was, verviel derhalve, naar zijne  
eigen verklaring, elke verdere reden van uitstel.  
Dit nu, zoo oordeelden Curatoren, ontloeg hen  
van elken maatregel van pijnlijk plichtbetrach-  
ting, gelijk die, voor hun Collegie en voor het  
uwe, uit de Leeuwarder-motie anders ware voort-  
gevloeid. Juist ter voorkoming van alles wat  
onaangenaam kon aandoen, stelden zij de vast-  
stelling van den Series, wat anders niet pleegt  
te gebeuren, uit tot tegen het einde der vacante.  
Toen echter op 25 Augustus, d. l. anderhalf  
maand na de Jaarvergadering, nog geen antwoord  
om ontslag was ingekomen, en de tijd drong  
om met den Series gereed te komen, hebben zij  
van hun voornemen, om de colleges van het  
staats- en strafrecht niet op den Series aan te  
kondigen, aan Professor de Savornin Lohman,  
zonder dit voornemen te motiveeren, medede-  
ling gedaan. In zijn op dat schrijven van 25  
Augustus ingekomen antwoord verzette Professor  
de Savornin Lohman zich hietzegen niet geen  
woord. Dit stillzwijgen konden Curatoren niet  
anders opvatten dan in dien zin, dat hij dit zelf  
natuurlijk vond, en daarom er niet op ant-

woorde. Eerst daarna hebben Curatoren het  
desbetreffende besluit genomen en dit zonder  
motivering ter kennis van Professor de Savornin  
Lohman gebracht. Hadden Curatoren door  
dit besluit het geven van onderwijs door Profes-  
sor de Savornin Lohman bedoeld af te snijden,  
dan natuurlijk zouden zij een heel anderen weg  
hebben ingeslagen, en hem eerst ter schorsing  
aan u hebben voorgedragen. Nu daarentegen  
hun besluit rustte op de pertinente verklaring  
van Professor de Savornin Lohman zelf, schen-  
te juist elk behoven van macht hun min gewenscht.  
Bijaldien er derhalve in dit besluit iets hinderlijks  
voor Professor de Savornin Lohman lag, dan  
moet dit geheel en uitsluitend verklaard worden  
uit de onzekerheid, waarin Professor de Savornin  
Lohman van 7 Juli tot bijna half September,  
d. i. meer dan twee volle maanden, Curatoren  
liet, omtrent de uitvoering van zijn reeds in  
September 1895 aangekondigd voornemen om  
heen te gaan. Eindelijk de noodzakelijkheid om  
aan die onzekerheid een einde te maken inziende,  
hebben Curatoren u dan ook bij missive van  
8 September j. l. verzoekt daaromtrent eene per-  
tinentie verklaring van Professor de Savornin  
Lohman te willen uitlokken. Ten slotte blijkt  
de volkomen afwezigheid van elken toelag om  
Professor de Savornin Lohman te krenken wel  
het duidelijkst daaruit, dat zij, vernemende in  
wat kwaden zin hij het besluit van Curatoren  
opvatte, liever tegen reglement en usantie in den  
Series voorhands niet publiceerden, dan ook  
maar iets te doen, waardoor het onaangename  
in de wederzijdse verhoudingen voor Professor  
de Savornin Lohman zou verscherpt worden.

Naar Curatoren verwachten durven, zal hunne  
handelwijze ten dezen ook door u gewaardeerd  
worden, en zal u met het bovenstaande alles  
verstrekt zijn, wat u noodig is, om aan Professor  
de Savornin Lohman duidelijk te maken, dat  
er in dit alles van »rechtmatige grieven" geen  
sprake kan zijn.

Hiermede zoude hun schrijven ten einde kun-  
nen loopen, bijaldien uit de ons toegezonden  
bijlage niet bleek, dat er bij Professor de Savornin  
Lohman nog altoos voorstellingen bestaan,  
die, nu zij ter onzer kennis zijn gebracht,  
onzijdig niet onbesproken mogen blijven.

In de eerste plaats merken Curatoren op, dat  
Professor de Savornin Lohman het voorstel,  
alsof de Vereniging in de jaren die sedert 1879  
verliepen, haar oorspronkelijk standpunt verlaten  
had, en tot een tegenovergesteld standpunt ware  
overgegaan, terwijl hij genoegzaam alleen het  
ware, oorspronkelijke standpunt bleef handhaven.  
Soortgelijke bewering is in de geschiedenis van  
kerken of verenigingen, zoodra er verschil over  
het beginsel rees, herhaaldelijk opgeworpen;  
maar even vast staat, dat de onpartijdige rechter  
der historie zulk beweren steeds als onaanneemelijk  
heeft verworpen. Na lang verloop van tijd is  
zijk een afglijden van het oorspronkelijk stand-  
punt zeker denkbaar, overmits de stichters dan  
door een jonger geslacht vervangen worden,  
maar niet binnen het kort verloop van zeventien  
jaren. Ook staat men bij zulk eene verandering  
van standpunt nooit zoo goed als alleen tegen-  
over allen, maar staat de eene groep tegenover  
de andere, en vindt de man die tot het  
oorspronkelijk standpunt terug roept, breedten  
steun en aanhang bij de leden. Hier daaren-  
tegen waar de ledenvergadering met zoo goed  
als algemeene stemmen zich uitsprak, en heel  
de Commissie van Enquête op het hoofdpunt  
homogeen was, en de Collegies van Directeuren,  
Curatoren en Hoogleeraren het door Professor  
de Savornin Lohman als »nieuwe richting" auge-  
deuide standpunt, voor het onde en oorspron-  
kelijke en eenig houthare verklaren, kan de be-  
wering van Professor de Savornin Lohman, alsof  
allen afweken en hij alleen getrouw bleef, ge-  
voegelijk aan het oordeel van den rechter der  
historie worden overgelaten.

In de tweede plaats spreekt het vanzelf, dat  
bijaldien uw Collegie tot het verliezen van onge-  
vaard ontslag aan Professor de Savornin Loh-  
man had moeten overgaan; dat ontslag naar eisch  
gemotiveerd zou zijn. Curatoren hebben er niet  
anders over gedacht. Maar evenzo spreekt het  
vanzelf, dat noch uw Collegie noch ook het  
onze ooit kan gehouden zijn, aan Professor de  
Savornin Lohman die motivering nu, in afge-  
werkte formulering, mede te deelen, n. zels het  
voorstel tot het verliezen van ongevraagd ontslag  
bij onze Collegies nog niet aanhangig is  
gemaakt. Alle verwijt dienaangaande in de jongste  
missive van den Hoogleeraar weerlegt alsoo  
zichzelf.

In de derde plaats gaat Professor de Savornin  
Lohman van de veronderstelling uit, alsof uw  
Collegie en het onze de te Leeuwarden aange-  
komen motie terzijde had kunnen leggen. In  
een geval nu is dit zeker, ten deele althans,  
denkbaar. Indien namelijk uw Collegie of het  
onze, tegenover het standpunt door de Jaar-  
vergadering ingenomen, uit overtuiging aan Pro-  
fessor de Savornin Lohman gelijk gaf, zou  
op dit Collegie de verplichting rusten, om  
door aanvoering van gronden de Vereniging zoo  
mogelijk van ongelijk te overtuigen; maar dan  
ook, om, slaagde men hier niet in, als Collegie  
te verklaren, dat men de vereniging niet langer  
dienen kon. Maar het gaat niet aan te zeggen,  
dat de Collegies van Directeuren en Curatoren  
eene nidlegging aangaande het hoofdtitel in de  
statuten, tegen de uitlegging van de Vereniging  
in, in den boezem der Vereniging zouden kunnen  
handhaven.

Die statuten zijn niet door Directeuren, noch  
door Curatoren, maar door de Vereniging vast-  
gesteld. Alleen deze heeft dies het recht om  
die te wijzigen, en het recht om die  
bindend uit te leggen. Gelukkig heeft zich  
dan ook geen strijd over dit punt voorgedaan,  
en uw Collegie zoowel als het onze heeft de  
beslissing die te l. viel, als Collegie onvoor-  
waardelijk aanvaard. Maar juist hieruit volgt  
dan ook, dat onze Collegies, gesproken om zorg  
te dragen, dat het te geven onderwijs geheel en  
uitsluitend op den grondslag der Gereformeerde  
beginselen ruste, onverantwoordelijk zouden han-  
delen, indien zij daaniettemin een onderwijs  
lieten doorgaan, waarvan de Jaarvergadering ver-  
klaard heeft, dat het niet aan de gestelde voor-  
waarde beantwoordt. Alle pogingen, om het  
aan die voorwaarde alsnog te doen beantwoorden,  
zouden uit den aard der zaak op onzen weg  
kunnen liggen; maar nimmer zou het te verant-  
woorden zijn, indien wij een onderwijs, dat naar  
het soevereine oordeel der Jaarvergadering hier-  
aan niet beantwoordt, ongewijgd lieten doorgaan.  
Eindelijk wordt door Professor de Savornin  
Lohman de voorstelling gegeven, alsof de be-  
slissing der Jaarvergadering inhield, dat onze  
Vereniging het Gereformeerde beginsel verlaten  
had, door buiten Gods Woord, in eenig men-  
schelijk woord een de conscientie bindend ge-  
zeg op te werpen. Deze voorstelling houdt eene  
belediging in, en wel eene van zeer ernstig  
karakter, die Curatoren, voor wat hen aangaat,  
dan ook onder de oogen wenschen te zien.

De stelling, waarvan Professor de Savornin  
Lohman uitgaat, beaamt Curatoren volmondig.  
De conscientie van den Christen is formeel door

niets gebonden dan door Gods Woord. Zij gaan  
hierin zelfs nog verder dan Professor de Savornin  
Lohman, en laten ten dezen zelfs geen uitoe-  
dering voor de belijdenisschriften der kerken toe.  
Belijdenisschriften zijn menselijke geschriften,  
slechts onder relatieve leiding des Heiligen Gees-  
tes, niet onder absolute ingeving tot stand ge-  
komen. Uit dien hoofde kunnen zij nooit de  
conscientie binden, maar blijven altoos appel-  
label aan het Woord Gods. Indien dan ook  
eenige Gereformeerde kerk zich opwierp, om  
voor haar belijdenisschriften een gezag op te  
eischen, dat de conscientie zoude binden, hield  
zij hierdoor op eene Gereformeerde kerk te zijn.  
De Nationale Synode te Dordrecht heeft in 1618  
zulk beweren dan ook geheel verworpen, en  
nooten een laatste bewijs voor den grond der  
waarheid anders dan uit de Heilige Schrift toe-  
gelaten; geheel in overeenstemming hiermede,  
heeft onze Vereniging in Art. a van hare statu-  
ten, ter afsnijding van misverstand, dan ook  
buitendrukkelijk verklaard, zelfs voor de Theo-  
logische faculteit geen ander gezag aan de For-  
mulieren van eenigheid toe te kennen, dan ge-  
melde Synode hieraan toegekend had. Wel  
verre dus van te achten, dat Professor de Savornin  
Lohman zich ten deze te sterk heeft uitge-  
drukt, oordeelen Curatoren veelmeer, dat zijne  
voorstelling van het formeele beginsel der Gere-  
formeerden niet scherp genoeg is uitgedrukt.  
Aan de conscientie noch van enig lid der Vere-  
eniging, noch van Directeuren en Curatoren,  
noch van eenigen Hoogleeraar, wordt dan ook  
door onze statuten of door de uitlegging er van,  
eenige band heugenaard aangelegd. Niemand  
wordt genoodzaakt Lid, Directeur, Curator of  
Hoogleeraar te worden, dan voor zover hij  
zelf erkent, dat zijne overtuiging met den grond-  
slag der Vereniging overeenstemt. Ook wordt  
niemand genoodzaakt Lid, Directeur, Curator of  
Hoogleeraar te blijven, wanneer hij tot het in-  
zicht komt, dat zijne persoonlijke overtuiging  
van die der Vereniging afwijkt. Elke verhou-  
ding, waarin men als Lid, Directeur, Curator of  
Hoogleeraar tot de Vereniging treedt of staat,  
ontstaat door vrije wilkeuze; uiteraard kan er,  
waar de hand door vrije wilkeuze wordt geleid,  
van een binden der conscientie noch in eigen-  
lijken, noch in overdrachtelijken zin, ooit onder  
eenig opsprake sprake zijn.

Een weinig kan gezegd worden, dat, afge-  
zien van den formeele band, dan toch de Hoog-  
leeraar, bij zijn onderzoek van de waarheid, in  
zijne conscientie aan het menschelek gezag van  
de Vereniging of hare organen zal gebonden  
zijn. Wij althans achten, dat niet een onzer  
Hoogleeraren, mocht hij op grond van zijn  
onderzoek tot de overtuiging komen, dat niet  
de Gereformeerden maar de Lutherischen gelijk  
hadden gehad, en dat derhalve de Vereniging  
de waarheid niet diende maar bestreed, de waar-  
heid voor de Vereniging in den steek zoude  
laten, gelijk onze belijdenis zegt: »de waarheid  
gaat bovenal. Dat strekt zelfs zoover, dat indien  
iemand, die, gelijk thans aanvele beoelenaars  
der Godgeleerdheid, tot de overtuiging kwam,  
dat het gezag van Gods Woord in de Heilige  
Schrift niet onfeilbaar is, in zijne conscientie  
gehouden zou zijn, niet om tegen zijne over-  
tuiging in dit gezag te prediken, maar om het  
krachtens zijne overtuiging te bestrijden. Kwam  
alzo een Hoogleeraar aan onze stichting tot  
de overtuiging, dat onze statuten niet met de  
waarheid in overeenstemming zijn, dan zou hij  
nimmer zijne conscientie door de statuten moe-  
ten laten binden, maar eerst op wijziging der  
statuten moeten aandringen; en trad de Vere-  
niging hier niet in, de Vereniging moeten ver-  
oordeelen door haar te verlaten.

De grondstof in deze voorstelling schijnt dan  
ook te zijn, dat Professor de Savornin Lohman  
niet recht onderscheidt tusschen de organische  
en de mechanische samenleving onder menschen.  
In het gezin en in den staat is de samenleving  
organisch ontstaan; daarom zou een vader in  
zijn gezin of een koning in zijn land de con-  
scientie binden, zoo hij geen andere overtuiging  
dan de zijne in gezin of staat toeliet. Dat is de  
fout der overheid geweest, toen zij, zelfs met  
behoef der inquisitie, onderzocht of iemand ook  
eene andere overtuiging was toegedaan, en zoo  
ja, hem opspoorde, bandte of doodde. Dit is de  
conscientie binden. Daarom moet in de orga-  
nische samenleving steeds voor vrijheid van  
conscientie-overtuiging en gedachtenuiting ge-  
waakt worden. Maar heel anders staat het na-  
tuurlijk bij de mechanische samenwerking, die  
door het in elkander zetten van eene vereniging  
ontstaat. Men kiest zijn gezin niet, maar wordt  
er in geboren; men kiest geen vaderland, maar  
groeit er in op. Eene vereniging daarentegen  
wordt door menschen inneen gezet; niemand komt  
er in dan door eigen keuze, gegrond op vrije  
overtuiging. Zij, die zulk eene vereniging op-  
richten voor een hooger doel, b. v. om eene  
beaalde levens- en wereldbeschouwing beter te  
leeren verstaan, te verdedigen en voort te plan-  
ten, beginnen dan ook niet met naar de waar-  
heid te zoeken; omgekeerd verklaren zij ge-  
meenschappelijk, dat zij deze en die overtuiging  
hebben, daarvan uitgaan, en daarvoor ijveren  
willen. Allerlei staat dus a priori voor hen vast.  
Dat a priori voor hen vaststaande leggen zij den  
grondslag aan hunne vereniging, en binnen  
hun kring kan die grondslag niet in geschil  
komen. Die grondslag is niet eene waarheid  
die zij zoeken, maar waarvan zij uitgaan. Zij  
verklaren zelve in hunne conscientie aan dien  
grondslag gebonden te zijn. Zelfs leggen zij  
dien band tusschen dien grondslag en hunne  
conscientie niet, maar gaan van het bestaan  
van dien band uit. In het organische samen-  
leven der menschen kan en mag natuurlijk ge-  
redetwist worden over de vraag, of het gebruik  
van sterken drank nuttig of schadelijk is; als  
eenige tegenstanders van den sterken drank  
mechanisch eene vereniging ter bestrijding er  
van in elkander zetten, is in die vereniging  
elk geschil over de vraag of sterke drank scha-  
delijk dan wel nuttig is, uitgesloten. Dat sterke  
drank schadelijk is, geldt a priori als de ge-  
meenschappelijke overtuiging, die den grondslag  
der vereniging uitmaakt. Wie lid dezer vere-  
eniging is, is dus wel aan dien grondslag  
gebonden, maar juist door zijne conscientie.  
Zoodra zijne conscientie een tegenovergesteld  
getuigenis mocht geven, zoude hij zijn lidmaat-  
schap opzeggen en daardoor zijne volstrekte  
vrijheid handhaven.

Zoo is nu onze Vereniging voor Hooger  
Onderwijs op Gereformeerden grondslag niet  
eene organische samenleving, maar mechanisch  
in elkander gezet door een zeker aantal men-  
schen, die de overtuiging waren toegedaan,  
dat niet de moderne, niet de ethische, niet de Room-  
sche, niet de Lutherische, niet de Doopersche,  
maar de Gereformeerde levens- en wereldbe-  
schouwing conform Gods Woord is; en dat die  
dus als een hun ieververrukt, heilig pand we-  
tenschappelijk behoort te uitspreken, bepleit, en  
bij de studeerende jongelingschap gepropageerd  
te worden.

Dienovereenkomstig spraken de stichters on-  
zer Vereniging dan ook niet van »de Gere-

formeerde beginsel," maar van »de Gereformeerde  
beginselen". In het afgetrokken ware het zeker  
denkbaar geweest, dat eene vereniging ware  
opgericht uitsluitend op het eene formeele be-  
ginsel, dat het gezag van de Heilige Schrift  
alende onderwijs beheerschen moet. Het ware  
zeker uitermate onpractisch geweest. Maar ware  
eenmaal op dit eene formeele beginsel de vere-  
eniging opgetrokken, dan zou Professor de  
Savornin Lohman gelijk hebben, als hij beweert,  
dat door zich hietraan te houden de eisch der  
statuten tot zijn recht komt. Zoo is het echter  
niet geschied. Onze Vereniging staat op den  
grondslag niet van een formeele beginsel, maar  
op den grondslag »der Gereformeerde begin-  
selen". Alzo wordt aan den eisch onzer stu-  
tuten dan eerst voldaan, wanneer het onderwijs  
in al onze scholen geheel en uitsluitend rust op  
de onderscheidene, ook materiele beginselen,  
waartoe het geheel eigenaardig karakter van de  
Gereformeerde of Calvinistische levens- en we-  
reldbeschouwing is opgekomen, en waardoor  
het bepaald wordt, iets wat natuurlijk ook geldt  
voor het staatsrecht; want ook het staatsrecht  
heeft zich in die landen, die den invloed van  
het Calvinisme ondergingen, op in het oogloo-  
pende wijze anders ontwikkeld en gevormd, dan  
in de landen die onder Roomschen, Lutherischen  
of revolutionairen invloed stonden.

Vraagt men nu, of een Hoogleeraar bij het  
onderwijs aan onze school dus niet anders zou  
te doen hebben, dan, voor zooveel zijn vak  
aangaat, dit historisch gegeven te constateeren,  
en van daaruit kritiek op het in Nederland be-  
staande uit te oefenen, zoo aarzelen Curatoren  
niet te verklaren, dat zij deze vraag beslist ont-  
kennend beantwoorden. Alzo opgevat zou het  
geen wetenschappelijk hooger onderwijs zijn.  
Integendeel heugen uit de Gereformeerde be-  
ginselen voortvloeiend, moet evenals die beginselen  
zelve, evenzeer a posteriori voor de rechtbank  
der waarheid gehandhaafd worden, als het a  
priori door de Vereniging als waar is aange-  
nomen. Dit onderzoek en die bewijsvoering  
kan zels niet volstaan met op de Heilige Schrift  
terug te gaan. In de Theologische faculteit  
moet ook de grond van het Schriftgezag onder-  
zocht en waar gemaakt worden. Ja, zels de eerste  
lineamenta en stellingen van waartoe hiervoor  
het betoog wordt gevoerd, moeten, evenals de  
methode waarnaar dit geschiedt, tot op den  
laastten grond in ons menschelek bewustzijn  
getoetst worden.

Dit sluit dus ook, op zichzelf genomen, de  
mogelijkheid in, dat dit onderzoek tot de over-  
tuiging leidde van de onhoudbaarheid van wat  
de Vereniging a priori aannam en beleed.  
Ware dit zoo, dan zouden de leden, wijl de  
waarheid bovenal gaat, de Vereniging ontbin-  
den moeten. Of ook als een Hoogleeraar voor  
zichzelf tot zulk resultaat kwam maar zonder  
dat de Vereniging hierdoor in hare overtuiging  
geschokt werd, zoude de Vereniging stand hou-  
den, en hij uit lieide tot de waarheid van haar  
scheiden.

Hoewel Curatoren derhalve de stelling, waar-  
van Professor de Savornin Lohman uitgaat, niet  
slechts beaamt, maar zelfs veel te zwak door  
hem uitgesproken vinden, werpen zij verre van  
zich niet slechts de beschuldiging, maar zelfs  
elk vermoeden, alsof de vereniging die zij  
dienen, eene menschelek gezag als bindend voor  
de conscientie van wien ook, aanvaarden zoude.

Intusschen kan zich uit den aard der zaak  
bij zulk eene mechanische samenwerking ook  
een ander geval voordoen; en zij achten het  
niet onwaarschijnlijk, dat dit geval hier metter-  
daad aanwezig is. Het kan namelijk gebeuren,  
en komt meermalen voor, dat zulk eene vere-  
eniging ineem wordt gezet door broeders,  
die volkomen ter goeder trouw waanden, dat zij  
elkander goed begrepen; en dat toch van achter  
bleek, dat de a priori stellingen, die men  
saam aan eene vereniging ten grondslag legde,  
door den een anders dan door den ander ver-  
staan, begrepen en bedoeld zijn. Dit verschil  
bleef dan daardoor bedekt, dat men begripte-  
lijkwijs zich bij de stichting bepalen moest tot  
het formuleren van eene algemeene stelling, en  
dat de gelegenheid ontbrak, om de strekking  
van zulk eene stelling in haren vollen omvang  
voor elkaar af te teekenen. Later komt dit dan  
vanzelf aan het licht; en het is hiermit, dat als-  
dan zulke pijnlijke ongeligheden geboren worden.  
Beide partijen meenen dan, en beweren, dat  
hetgeen zij nader uitwerkten, in de grondstelling  
lag; beiderzijds kunnen zij zich niet anders  
voorstellen, dan dat de ander afweek en zij ge-  
trouw bleven. Daaruit ontstaat dan eerst wrij-  
ving, en allengs tegenstelling. Dan kan men  
voorzeerker eerst beproeven elkaar te overtuigen;  
maar zoo dit niet gelukt, — en vaak wordt  
omder de gedachtenwisseling de tegenstelling veel-  
er nu veracht, — dan blijft er geen andere  
uitweg over, dan dat de Vereniging zich op haar  
wettige ledenvergadering uitspreke. Is dan een-  
maal eene keuze gedaan, en eene beslissing geval-  
len, dan is het mogelijk, dat juist die beslissing,  
vooral zoo zij zoo goed als eenparig valt, op de  
voorzitters van het tegenovergestelde gevoelen  
eene ondenkende uitwerking hebbe, en hen tot  
het inzicht brenge, dat zij zich vergisten. Is dit  
echter niet het geval, dan blijft niet anders dan  
scheiden over, naardien alsdan blijkt, dat men  
het niet eens is over die a priori stellingen,  
waarover men het dacht eens te zijn.

Allen door te onderstellen dat dit metterdaad  
ook in het onderhavige geding het geval was,  
kunnen Curatoren het zich verklaren, dat Pro-  
fessor de Savornin Lohman heel de Vereniging  
niet al de colleges van Directeuren, Curatoren  
en Hoogleeraren in dezen beschuldigt van de  
ware en oorspronkelijke bedoeling te zijn af-  
geweken; het alleen blindend gezag van Gods  
Woord te hebben prijs gegeven; en hem onrecht  
aan te doen door geen vrede te nemen met  
zijne opvatting van den eisch der Gereformeerde  
beginselen. Alsook, dat hij inmiddels verklaart  
zelf bij zijn optreden als Curator en Hoogleer-  
aar nooit een ander gevoelen te zijn toegedaan  
gewest dan thans; zijn onderwijs altoos op de  
Gereformeerde beginselen, naar zijne opvatting,  
te hebben doen rusten; en thans zoo goed als  
de enig getrouwe te zijn, die de oorspronkelijke  
bedoeling der vereniging tegen haar zelve en  
tegen de »nieuwe richting, gelijk hij het noemt,  
verdedigt.

Het recht hietoe betwisten de Curatoren  
hem niet; maar met geheel hetzelfde recht stel-  
len zij daar dan ook de voorstelling tegenover,  
dat er blijkbaar en bij de toetreding tegenover,  
dat heer de Savornin Lohman als lid, en bij zijn  
optreden als Curator, en bij zijn optreden als  
Hoogleeraar, blijkbaar een misverstand bij hem  
bestaan heeft en omtrent den grondslag onzer  
Vereniging, en omtrent de bedoeling waarmede  
de Vereniging op dien grondslag is opgericht.  
Dit misverstand is ontstaan, niet door gemis  
aan goede trouw, hetzij zijnerzijds, hetzij van de  
zijde der vereniging, maar uit de omstandig-  
heid, dat de mogelijkheid zoowel voor hem als  
voor de vereniging alsnog ontbrak om zich  
duidelijk en klaar genoeg uit te spreken; —  
dat sinds echter dit verschil voor den dag ge-

komen is, en de Vereniging het haar voorge-  
schreven middel heeft aangewend, om het nood-  
dige licht hierover te ontvangen; — dat dit licht  
voor haar is ontstoken, en zij bij dat licht zich  
principieel over het hangende geschil met zoo  
goed als eenparige stemmen en op eene wijze  
voor geen tweerlei opvatting vatbaar heeft uit-  
gesproken; — en ten laatste dat na deze ge-  
vallen beslissing heel de vereniging, en met  
haar Directeuren en Curatoren, niets vuriger  
zouden begrepen, dan dat Professor de Savornin  
Lohman uit volle overtuiging zich tot de  
gevoelens der vereniging bekennen mocht; maar  
ook, dat, zoo hij als eindelijk man verklaart dit  
niet te kunnen doen, de vereniging haarzijds  
dan ook niet langer den dienst van zijn onder-  
wijs genieten kan.

Logisch volgt hieruit, dat bij dezen stand van  
zaken slechts drieërlei mogelijk was: of dat Pro-  
fessor de Savornin Lohman openlijk verklaarde  
in overtuiging gewijzigd te zijn; of dat hij zelf  
heenging; of dat de vereniging hem ontsloeg.  
Tot dit laatste echter behoorde de vereniging,  
en dit verheugt ons, niet over te gaan, nu Pro-  
fessor de Savornin Lohman openlijk en pertinent  
verklaard had heen te zullen gaan; en het is  
alleen in afwachting van de uitvoering van  
dit stellig aangekondigd voornemen, dat de Cu-  
ratoren zich deze maanden van het nemen van  
enigen naderen maatregel onthouden hebben.

Bij zulk een geheel natuurlijk loop van zaken,  
die zijn oorzaak alleen vindt in onze mensche-  
lijke beperktheid, behoeft noch van de eene,  
noch van de andere zijde van min goede trouw,  
of min zuivere eerlijkheid sprake te zijn; en kan  
niet alleen, maar moet al wat naar harde woorden  
of scherpe uitdrukking gelijkt, beiderzijds  
worden gemen. Aan de hardheid zelve die in  
zulk eene droeve uitkomst ligt, is echter niet te  
ontkomen, tenzij men overga op het standpunt  
der Rijksuniversiteiten, elk beginsel op zij zette,  
en de richting van het hooger onderwijs alleen  
door een minister bepalen late.

Al betreuren Curatoren dan ook het feit, dat  
Professor de Savornin Lohman ook in dit stuk  
Professor Kuyper nogmaals in het geding mengt  
en een nieuwen aanval tegen hem richt, zoo  
wenschen zij hinnerzijds, juist ter vermindering  
van al wal prikkelen kon, hierop niet in te  
gaan.

Moet thans ook naar uwe overtuiging alle  
hoop, dat Professor de Savornin Lohman alsnog  
van zijne dusver gekoesterde overtuiging  
aflate, en tot die der vereniging met vollen  
harte zal overkomen, helaas, als ijdel worden  
beschouwd, dan kunnen Curatoren u niet anders  
adviseeren, dan op het door Professor de Savornin  
Lohman ingediende verzoek in toestemmenden  
zin te antwoorden, en hem eervol ontslag uit  
zijne betrekking als hoogleeraar aan de Vrije  
Universiteit te verleenen. Met wemood in het  
hart zullen Curatoren hem zien heengaan, maar  
ook hun gaat de waarheid bovenal, en om der  
beginselen wille moeten wij ook het pijnlijkste  
als Christenen weten te dragen. Een advies,  
dat zij echter niet uitbrengen, zonder er bij te  
voegen, dat zij den dag segenen zouden, waarop  
de heer de Savornin Lohman, maar dan in over-  
tuiging geheel met de vereniging homogeen,  
in zijn ambt kon worden hersteld.

Uwe uitdrukking: »de meest eervolste wijze,  
laat Curatoren intusschen in eenige onzekerheid.  
Zij verstaan niet recht, wat hieronder door u  
bedoeld wordt. De meest eervolste wijze om eenen  
hoogleeraar ontslag te geven, is dat men hem  
wel ontslaat van dienst, maar den titel van  
hoogleeraar met zitting in den Senaat, en vol  
tractement laat houden. Was dit uwe bedoeling?  
Indien ja, dan zullen zij hierover wel nader ge-  
hoord worden. Is daarentegen deze uitdrukking  
door u in dien zin bedoeld, dat er eenvoudig  
eervol ontslag mede wordt aangeduid, dan kan  
elk nader hooren achterwege blijven.

Eindelijk merken Curatoren nog op, dat te-  
rugbetaling van gestorte gelden uit het pensioen-  
fonds natuurlijk niet zou kunnen plaats hebben,  
dan met toestemming van de overige hoogleer-  
aren, die deelgenomen in dit pensioenfonds zijn.  
En hiermede uwe missive beantwoord heb-  
bende, achten Curatoren dat door dit schrijven  
elke onduidelijkheid over het door hen inge-  
nomen standpunt zal zijn weggenomen, terwijl zij  
zich tot nadere toelichting desverlangd bereid  
verklaren.

Hoogachtend,  
namens het College van